

Нина Хаджиева

Бакалавърска теза: Проблемът „национално-регионално” в презентацията на културното наследство (Примерът с региона на град Гоце Делчев),

Научен ръководител: доц. д-р. Наталия Христова

Културно-историческо наследство и възможности за културен туризъм в региона на Гоце Делчев - актуална „снимка”

Основен мотив за избора на тази тема е интересът ми към опазването на паметниците на културата и богатата информация и наблюдения, които имам по проблемите на културното наследство в региона на град Гоце Делчев.

По неофициални данни повече от 40 хиляди са регистрираните недвижими паметници на културата в България, а в държавните и общински музеи се съхраняват повече от 5 млн. движими. Тази многобройност и ценност на културните паметници предполага сериозна грижа от страна на държавата, общините и неправителствените организации. Грижа не само за опазването, но и за презентацията им пред специализирана и по-широка публика. Добрата презентация е бизнес в световната туристическа индустрия, а отварянето към чуждите култури, като част от европейската културна идентичност, е основен приоритет, стоящ пред България.

Проблемът с културното наследство може да бъде разслоен и проблематизиран в две основни насоки - на съхранението (реставрация и консервация на паметниците) и експонирането - подготовката му за употреба (презентиране) в културния туризъм. Целта на статията е да даде актуална информация за състоянието на няколко обекта от района на Гоце Делчев по отношение на двата

основни аспекта на проблема, заедно с някои препоръки за по-доброто експониране и популяризиране на паметниците. Освен това, да се покаже контрастът, който се получава в редките случаи, когато има лична самоинициатива по отношение на опазването на даден паметник, реновирането и опит за по-доброто му социализиране.

* * *

Гоцеделчевският край е разположен в югозападна България – област Благоевград. Обхваща обширната Гоцеделчевска котловина и части от планините Пирин, Родопите, Славянка и Стъргач. Общинският център отстои на 112 км от областния център Благоевград и на 203 км от столицата София. Най-близкото морско пристанище е град Кавала (Гърция) и отстои на 95 км. Връзката между община Гоце Делчев и съседните гръцки общини се осъществява чрез ГКПП Илинден - Ексохи.

Регионът на гр. Гоце Делчев, който включва общините Гоце Делчев, Хаджидимово, Гърмен и Сатовча, е изключително богат на културно-исторически паметници. Открити и регистрирани са над 220 археологически обекта (по-голямата част обявени за паметници на културата от регионално и национално значение) и продължава да се открива богат изворов материал, свидетелстващ за заселването на областта още от най-дълбока древност.¹ Повечето от паметниците, особено в отдалечените краища на региона, са трудно достъпни и се намират в много лошо състояние, а някои дори вече не съществуват. В този смисъл, подборът на паметници подходящи за употреба и презентирание по отношение на културния туризъм е трудна задача.

¹ Тук искам да отбележа, че поради общото ни историческо минало съседните общини (Драма и Кавала) на територията на днешна Гърция притежават паметници на културата, принадлежащи към същия културен кръг, както тези в Гоцеделчевско.

За да се представи цялостната ситуация в региона, поставената хронологическа рамка е доста широка. Паметниците, ситуирани в нея, обхващат всички исторически епохи. Другите критерии, по които е направен подборът, са: паметниците да не са напълно разрушени, да са включени в списъците на културно наследство с национално и регионално значение, да са проучвани поне частично от специалисти, да има научни или други публикации за тях. И накрая, но не и по важност, достъпът до всички паметници да е свободен, а местоположението – близко до главни пътни артерии, водещи към популярни туристически дестинации.

На тези критерии отговарят следните паметници: **Тракийско селище при с. Копривлен** (епоха – античност, статут – национално значение, местонахождение – на 20 метра западно от международен път Гоце Делчев - Драма); **Никополис ад Нестум при с. Заграде (Гърмен)** – (епоха – късна античност и средновековие, статут – национално значение, местонахождение – на няколко километра от балнеокурорт Огняново и в близост до селата Лещен и Ковачевица); **Джамия „Караджа паша” в гр. Гоце Делчев** (епоха – късно средновековие, статут – регионално значение, местонахождение – старата част на града); **Църква „Св. Никола” в с. Долен**, (възрожденска епоха, статут – регионално значение, местонахождение – архитектурно-историческия резерват с. Долен). Петият паметник на културата от региона на гр. Гоце Делчев, който е разгледан, е **Църковен комплекс „Св. Димитър” в с. Тешово**. Той е от възрожденската епоха, архитектурата на паметника е с национално значение, а стенописите са включени в регистрите на регионалното културно наследство. На него е отделено повече внимание по следните причини: първо, това е един от най-ярките примери за устойчиво развитие на комплекса като паметник на

културата в региона на гр. Гоце Делчев; второ, поради семейно-родовите ми контакти (родителите ми са родени в с. Тешово), имам най-много информация за паметника, а и през годините съм била пряк наблюдател на обновяването на паметника и устойчивото му развитие; трето, в последните няколко години паметникът се радва на научен интерес.²

В статията няма да правя подробни описания на паметниците, които разглеждам, а само ще акцентирам върху актуалното им състояние и начина на презентиране, като следвам хронологията.

Тракийско селище при с. Копривлен

Обектът е разположен в западния край на Гоцеделчевската котловина северозападно от с. Копривлен върху двата бряга на пресъхнало дере в подножието на Южен Пирин. Селището заема площ от няколкостотин декара, като крайните му югоизточни части попадат под съвременното село. Археологически разкопки са провеждани през 1995-1997 и от 1998 до 2002 г. под ръководството на ст. н. с. д-р А. Божкова от Археологическия институт с музей при БАН.³ Най-древният период на обитаване на селището се датира в късната бронзова епоха (XIV - XIII в. пр. Хр.).⁴ След приключване на археологическите разкопки част от проучените обекти попадат под асфалта на пътя Гоце Делчев – ГКПП Илинден – Драма. Останките

² Известно ми е, че ас. д-р Владимир Димитров разработи научен труд, в който изследва зографската фамилия Минови, а църквата в село Тешово е изографисана именно от тази фамилия. Освен това се подготвя текст (кратка монография) за посетителите на паметника, която ще бъде основа на по-обширен научен текст за храма в с. Тешово.)

³ *Божкова, А.* История на проучванията в района на с. Копривлен. Копривлен, том 1. Спасителни археологически проучвания по пътя Гоце Делчев - Драма 1998 - 1999 г. С., 2002, с. 9

⁴ *Енциклопедия Пирински край*, том 2, Благоевград, 1999, с. 343

на двете сгради са на около 20 м. западно от шосето и не са засегнати от строителните работи, но не са били обект на консервация и реставрация (както е посочено в информационната табела) и се рушат под влияние на атмосферните условия. Пълзяща растителност и бурени са обхванали руините. В близост до останките има изграден навес с място за отдих. Той е част от проект *„Създаване на интегриран продукт на културния туризъм чрез развитие на културно-историческите паметници и човешките ресурси в община Хаджидимово”*, а партньори са две съседни гръцки общини. Считаю, че вложените средства в изграждането на този кът за отдих са неоправдани, след като нищо не е направено за съхранението и устойчивото развитието на паметника. Липсва дори защитен навес на обекта. Неоправдано е според мен паметник от национално значение без каквото и да е атрактивно презентирание да участва в проекти, свързани с културния туризъм.

Никополис ад Нестум

Един от най-интересните и значими археологически обекти в поречието на Места е античният и средновековен град Никополис ад Нестум. Обявен е за паметник на културата от национално значение през 1965 г. Името на града за първи път се среща в „Географията” на Клавдий Птолемей (161–180 г.), при изброяването на вътрешните градове в Тракия.⁵ Градът е основан през 106 г. от император Траян (Marcus Ulpius Traianus 98–117 г.), в чест на победата му над даките.⁶ В резултат на археологическите разкопки в периода 1980-1984 г. и

⁵ Дремсизова-Нелчинова, Цв. Археологически паметници в Благоевградски окръг. С., 1988, с. 22

⁶ Геров, В. „Проучвания върху западнотракийските земи през римско време” – В: ч.1, ГСУФФ, LIV, 1950-1960, с. 220 и сл.

през 2007 г. е проучена изцяло южната крепостна стена с портата, голяма част от източната и западната стени. Разкрити са 4 кръгли кули на южната стена, 2 почти квадратни кули пред широко отворената полукръгла екседра на южната порта (2-те кулите фланкират портата), 1 U-образна кула на западната стена и 1 правоъгълна на източната крепостна стена.⁷ В границита на укрепения град са разкрити 2 сгради досега. Изцяло е проучена банска постройка в близост до южната крепостна стена. Тя е снабдена с обширен аподитерий (съблекалня), фригидарий с хладен басейн и калдарий с горещ басейн. Банята е опожарена в края на IV в. или нач. на V в., най-вероятно по времето на готските набези след края на Втората готска война. Другата голяма проучена постройка, вероятно синхронна с банята, е разкрита отчасти в югоизточния ъгъл на укрепения град. Тя е с голям перистилен двор, с мраморна колонада и покрит портик. Портикът е бил с колонада от различни по тип и размер колони, бази и постаменти. Около двора верижно са разположени помещения със стопански характер. От южната страна на сградата е разкрита зала със зидани пейки около стените, а върху тухления под са намерени хромели. До тази зала са изградени две складови помещения с вкопани долиуми.

Районът на Никополис ад Нестум е гъсто населен през римската и ранновизантийската епохи. Съществуват редица селища и некрополи, които за съжаление не са проучени, а почти няма такива, които не са били обект на иманярски набези. Подобна е и съдбата на укрепеният град, въпреки проведените проучвания многократно е имало подадени сигнали за иманярски набези. В момента територията на укрепения град се охранява. Преди да се

⁷ *Ваклинов, М.* Паметници от Римската епоха, Късната античност и Средновековието, Копривлен, том 1. Спасителни археологически проучвания по пътя Гоце Делчев - Драма 1998 - 1999 г. С., 2002, с.52

вземат тези мерки обаче, години наред обектът е бил на произвола на съдбата и за съжаление е изгубена безвъзвратно много и ценна информация.

През 2007 г. стартира проект "Градът на победата до Места – възстановяване и поддържане на обект на културното наследство", финансиран по програма ФАР – Трансгранично сътрудничество между България и Гърция. Реализира се от община Гърмен в партньорство с гръцката община Агиос Атанасиос. Основната цел е реставрацията и консервацията на част от античния град, изграждане на инфраструктура в самия античен град, поставяне на ограда, опасваща културния обект, инсталиране на система за наблюдение с камери. Предвижда се освен това да бъде изградена и инфраструктура, осигуряваща по-добрия достъп до обекта. Ще бъде изграден и паркинг за коли и автобуси (10 автобуса и 30 коли), а вътре в античния град, около оградата и на паркинга - проектирана и монтирана инсталация за осветление с фотоклетки. Извън античния град и близо до паркинга ще бъде построен туристически център в римски стил. Оказва се, че част от заложените задачи в проекта са изпълнени, но има и такива, които не са или поне не напълно. Поради изчезването на консервационното покритие крепостните зидове все повече се рушат, а направената реставрация не е достатъчно качествена. Органите и институциите, чиято задача е била да контролират изпълнението на проекта, явно не са изпълнили задълженията си.

Никополис ад Нестум се откроява като уникален и най-ярък представител на наследството от античността в района. Освен това притежава благоприятно разположение като притегателен център в подхода към многообразните исторически забележителности в региона. В този смисъл със своята автентична археологическа среда

Никополис ад Нестум може да се осмисли като средище за културни прояви от формален и неформален характер. Градът е в близост до пресечната точка на двете важни транспортни направления от север към Егейско море и от Пирин към Родопите. Намира се в пряк контакт с подхода към селища с историческо наследство и привличащи значителен туристически интерес – Ковачевица и Лещен. В това отношение паметникът има стратегическо положение. Създаденият малък информационен център може би ще отговори на нуждите на община Гърмен и ще спомогне за социализирането и по-доброто презентирание на паметника.

Джамия „Караджа Паша” в гр. Гоце Делчев (Неврокоп)

Малко са запазените паметници по българските земи от драматичния петнадесети век. Още по-малко от тях са изследвани с методите на археологията. Поради тази причина проучването на Старата джамия в град Гоце Делчев по своя характер и резултати е достижение за българската наука.⁸ То е проведено в периода 1998-2000 год. благодарение на финансовата помощ на Фондацията “Макс ван Бершем” - Швейцария.⁹ Същата е приела положително идеята на екипа от археолози под ръководството на н. с. Бони Петрунова след заснемането на сградата тя да бъде експонирана и адаптирана като Музей на османските изкуства в България. Най-интересната находка от първата година от работата на екипа е некрополът около сградата, също така археолозите заснемат вътрешната украса на джамията.

⁸ За повече информация относно култовата мюсюлманска архитектура виж: *Миков, Л.* Култова архитектура и изкуство на хетеродоксните мюсюлмани в България (XVI – XX век). Бешикташи и казълбаши/алевиини., Второ издание, С., 2007.

⁹ *Петрунова, Б. Комитова, Ц.* Джамията на Караджа Паша в град Гоце Делчев. – В: ИМБ, Известия, том 3, Благоевград, 2003. с. 59

След частично укрепване на купола става възможно по-спокойно да се изследва вътрешното пространство.¹⁰

До 1445 г. районът е обитаван от християни, но постепенно броят на мюсюлманските семейства се увеличава, което довежда и до нужда от култово строителство. След джамията на Фируз бег на площада пред царския дворец във Велико Търново разгледаната тук култова сграда, вероятно издигната от Мехмед бей през 1480-1490 г. в памет на неговия баща, румелийския бейлербег Караджа паша, е вторият паметник, изследван с методите на археологията. Тя е един от предкласическите модели на зараждащото се на Балканите своеобразно и неподражаемо изкуство, което процъфтява през шестнадесети век. Най-добрите техники и традиции в строителството на Византия и Средновековна България са намерили приложение при издигане на сградата. Тя е централно куполна, минарето не е допълнително пристроявано, а пред лицевата фасада е имало отворена колонада от куполи, в средата на която е бликала обредната чешма. Джамията е претърпяла три преустройства, последното очевидно след XVIII век, което дава и окончателния облик на интериора.¹¹ При щателния оглед на река Неврокопска, до която се намира Караджа паша джамия, на около 500 м югозападно е регистрирано мястото, на което се е намирала античната базилика “Св.Никола”.¹²

Множеството преизползвани антични строителни детайли, открити при разкопките в джамията, са категорично доказателство за онази културна приемственост, в резултат на която българските земи са осеяни с великолепни, неподражаеми паметници. Караджа паша

¹⁰ Пак там. с. 59

¹¹ *Петрунова, Б. Комитова, Ц.* Джамията на Караджа Паша в град Гоце Делчев. – В: ИМБ, Известия, том 3, Благоевград, 2003 г. с. 62

¹² Пак там. с. 63

джамия е един от тях. Нейното проучване е принос към запознаването с един културен модел, в създаването на който участват всички балкански народи и който слага своя отпечатък върху тяхното бъдеще.

За съжаление, както повечето паметници в региона, след проучването джамията не е била обект на консервация и реставрация. Великолепната идея на научния екип за експониране и адаптиране на сградата като Музей на османските изкуства в България така и не се осъществява. Паметникът е в много лошо състояние. Въпреки че пет века е устоял на времето, ако не се вземат навременни мерки, скоро може напълно да бъде загубен, тъй като под влияние на атмосферните условия той се руши бавно, но безвъзвратно.¹³

Църква „Св. Никола” в село Долен

Село Долен е разположено в югозападната част на Дъбрашкия дял на Западните Родопи, на 26 километра от гр. Гоце Делчев. Възрожденският архитектурен разцвет е видим до днес чрез съхранените 70 къщи - паметници на културата. През 1977 г. с. Долен е обявено за архитектурен и исторически резерват.¹⁴ В

¹³ Тук трябва да спомена, че целенасочено е избран паметник от османската култура въпреки многобройността на такива от епохата на късното средновековие. Целта на този избор е да се покаже, че представителите на тази култура стоят встрани, не се поддържат и тенденциозно са непрезентирани. Оказва се, че културният диалог е най-добрият начин за преодоляване на всички различия и предразсъдъци наслоявани във времето, както е на Балканите поради общото историческото минало. Единствено психологическото преодоляване на културно ниво ще доведе до преоткриване и оценяване на култури (каквато е османската), повлияли и оставили своя принос за обогатяването на тези, с които е взаимодействала.

¹⁴<http://mc.government.bg/images/docs/Microsoft%20Word%20%20Spisuk%20na%20R EZERVATI>.

центъра на селото се намира църквата “Св. Никола”. Построена е през 1834 г. и е паметник на културата с местно значение. Тя е трикорабна псевдобазилика с полукръгла абсида. Състои се от притвор, наос и олтар. През 1837 г. източно от храма е построена малка костница, а в двора е издигната сградата на училището (днес то не съществува). Към западната фасада през 1939 г. е пристроена камбанария.¹⁵ Градежът на църквата е от ломени камъни и дървени сантрачи. Покривът е двускатен, покрит с характерните за района каменни плочи – тикли. Едно от най-ценните богатства на храма са стенописите. Те са изпълнени през 1887-1888 г. от Мино и синовете му Марко и Теофил Минови от с. Каракьой, Неврокопско.¹⁶ Рисунокът е грубоват, а формите са очертани с тъмен дебел контур. Образите на светците са еднотипни, а колоритът – ярък и суров. Характерно за зографите Минови е, че не следват стриктно установените иконографски схеми и образи. Предпочитанията им са към морализаторски и нравоучителни сюжети с подчертано внимание към битови детайли и заобикалящия ги свят.¹⁷

Цялостното състояние на паметника не е добро, дори е в риск. Не са правени никакви скорошни ремонти, нито е бил предмет на консервация и реставрация. Влагата, проникваща в храма, застрашава ценните стенописи. Има и такива, които са изгубени безвъзвратно. Църквата е действаща, но се отваря само на големите църковни празници. Също така достъпът на туристи до паметника не е постоянен, а свободният достъп в един културно-исторически обект е сред основните фактори за устойчивото развитие. Въпреки че се намира в архитектурно-исторически резерват, който е с

pdf, [Ел. документ]. Проверен на 19 декември 2009 г.

¹⁵ *Енциклопедия Пирински край*, том 2, Благоевград, 1999, с. 411

¹⁶ *Василев, Ас.* Български възрожденски майстори, С., 1965, с. 285

¹⁷ Пак там. с. 285

национално значение и има голям туристопоток, сериозно обгрижване на паметника не се наблюдава.

Настоятелството, което е избрано от дълги години, не поема никаква инициатива. Ако в близко бъдеще не се предприемат спешни мерки да се консервират и реставрират ценните стенописи, този уникален възрожденски паметник може да бъде изгубен завинаги и бъдещите поколения ще могат да се запознават с този представител на културното ни наследство само чрез запазените фотоси.

Възрожденски архитектурен ансамбъл „Св. Димитър”

в с. Тешово

Тешово е село в Хаджидимовска община, на 25 км западно от гр. Гоце Делчев. Разположено е в най-южните склонове на Южен Пирин. Църквата „Св. Димитър” в с. Тешово е един забележителен паметник от епохата на Възраждането в този край. Тя има голяма архитектурна и историческа стойност. Обявена е за паметник на културата от национално значение през 1978 г. Сведенията са оскъдни, но се знае, че е строена през 1843-1844 г. от неизвестни майстори върху мястото на по-стара църква – параклис, съществувал вероятно VIII - IX век.¹⁸

Църквата е голяма трикорабна псевдобазилика с полукръгла абсида. Наосът е разделен на три кораба от шест двойки колони, а таваните са плоски, изработени от дърво. От всички страни, с изключение на източната, църквата е заобиколена от открит притвор с масивни стълбове, свързани с арки, и покрит с поредица от слепи куполи. В източния край на северното крило на притвора е изградена

¹⁸ *Пелтеков, Ал.* ТЕШОВО. С., 2001. с. 33

кръщелна с преддверие. Над целия притвор има галерия, чиито отвори към наоса са преградени с дървени решетки. В тази галерия на втория етаж са били жените по време на литургия. Липсата на така характерния за възрожденските ни храмове емпорий допринася за внушителните размери на вътрешното пространство.¹⁹ В средата на тавана на църквата е изграден купол, който усилва вътрешния ефект, увеличава вътрешното пространство и осветление, а акустиката е забележителна.

Стенописите, най-забележителната част от църквата, са интересни както от гледна точка на изпълнение, така и по сюжет. Те са паметник на културата с местно значение. Целият наос, северната и западната част на притвора, както и кръщелнята са покрити със стенописи. Вътрешното оформление е дело на майсторите-зографи Мино и двамата му синове Марко и Теофил от рода Бундовци от с. Каракьой, Демирхисарско, които са преселници от с. Галичник, Реканско (западна Македония).²⁰

Въпреки че местонахождението на църковния комплекс е в село, намиращо се в едно от най-отдалечените кътчета на България, а жителите му са под 300 души (98% пенсионери), паметникът като цяло е в много добро състояние в сравнение с многобройните селски възрожденски църкви от региона. Това е един от най-представителните примери за устойчиво развитие на паметник на културата в региона, който е постоянно обгрижван от 2004 г. до днес. Постигнатият резултат се дължи на църковното настоятелство, което е избрано през 2004 г., преизбрано през 2008 г. и продължава да изпълнява дълга си. Членовете на настоятелството без изключение са

¹⁹ *Димитров, Вл.* История и национална идентичност в стенописи от късното Българско Възраждане. – В: Университетски четения и изследвания по Българска история. IV международен семинар Смолян 11-13 май 2006 г., С., 2008. с. 135

²⁰ *Василев, Ас.* Български възрожденски майстори, С., 1965, с. 293

родени в Тешово, но живеят и работят в гр. Гоце Делчев. Любовта към родното място може би е причината за самоотвержената работа и плам, с която ръководят църковните дела. Без да разчитат на държавата и Светия Синод, те вземат проблемите в свои ръце и днес резултатите са налице. Целият комплекс е реновиран, а най-забележителното е, че напълно е запазен архитектурният възрожденски облик на паметника.

Стенописите не са включени в регистъра на паметниците с национално значение поради историческата ситуация в България през 70-те години. В по-голямата си част са устояли на времето, но нуждата от консервация, а за част от тях и от реставрация, е спешна. Впечатление прави безразсъдното решение на някой от служилите свещеници в храма в не толкова далечното минало да покрие една голяма част от стенописите с варова мазилка, за да бъде „бяло и кипро“²¹. Добрата страна според специалистите е, че този слой е запечатал и по този начин съхранил стенописите, а и процесът е обратим. Това е най-голямото предизвикателство, към което са устремени членовете на настоятелството, но причината то все още да не е осъществено са финансовите трудности. Мерките, предприети за запазване на тези стенописи, които не са повредени, но и не са консервирани, са съвременният ремонт на покрива. Уникалните стенописите, особено сюжетите с патриотично съдържание, при една по-добра реклама биха могли да станат обект на още по-голям интерес, който несъмнено ще е от полза на храма като паметник на културата.

Един от най-важните елементи в презентирането на един паметник на културата е достъпът до него. Преди 2004 г. храмът е отварян само за по-големите църковните празници. Туристи или

²¹ Устни сведения на възрастни жители от селото.

други любопитни да видят храма граждани много често са си тръгвали, без да са пристъпили прага му. Причината за това е била, че ключ е притежавал само клисарят, а той както всички селски хора, особено през летния сезон, е извън селото, вършейки полската си работа. Сега достъпът е постоянен. През делничните дни няколко души от постоянните жители имат ключ за храма, а през почивните дни църквата е отворена целодневно, като почти без изключение присъства поне един от настоятелите.

Идеята един от начините за събиране на средства, освен чрез дарения, и чрез приходи от нощувки в храмовия хотел вече е осъществена. Хотелът е действащ от 2008 г. Сградата, в която днес се помещава хотелът, дълги години е била в окаяно състояние и по тази причина неизползваема. През 90-те години на ХХ в. комисия от НИПК изготвя и финансира проект за събаряне на старото килийно училище и построяването на нова сграда, която напълно да повтори външния вид на килийното училище, а предназначението и да бъде за църковен хотел. Строежът е започнат, но в момента, когато сградата е на етап карабина, парите свършват. Обяснението на ръководителите на проекта (лица от тогавашната общинска администрация в Хаджидимово) са, че финансирането на проекта не е изчислено правилно и строежът е замразен.²² От момента, когато започва да функционира хотелът, туристопотокът значително се увеличава. Последните две години, особено през летните месеци, всеки уикенд има организирани групови посещения на българи и порядко чужденци. Паметникът се посещава от туристи – планинари, също така в последните няколко години е обект на интерес от любители на културен и селски туризъм, а поради естеството на

²² Данните ми бяха предоставени от архивите в кметство Тешово, в частност от г-н Димитър Попов - кмет на с. Тешово, за което му благодаря.

обекта от доста години устойчиво се развива т. нар. религиозен туризъм. Най-голям поток от поклонници се наблюдава около деня на храмовия празник. Всяка година на 26 октомври в селото се стичат много вярващи от различни краища на България, но най-много са от региона на Гоце Делчев. Вярващи, които страдат от някоя болест, прекарват нощта преди празника в храма. „...*В това село се намира чудотворната църква Св. Димитрия, където не само християни, но и турци с различни заболявания търсят изцеление.*”²³ С „лечебните сили на църквата” са свързани някои ритуални практики.²⁴

Поради всичките тези факти от гледна точка на туризма църковният хотел е едно голямо предимство за развитието на паметника и селото като цяло, имайки предвид отдалеченото му географско местоположение. Също така считам, че наличието на хотел е една от необходимите предпоставките за организиране на научна конференция, която освен всичко друго може да помогне за популяризиране и рекламиране на паметника. Благодарение на засиления научен интерес в последните години към паметника, организирането на едно такова събитие е напълно възможно.

Друг способ за набиране на популярност и средства е добре разработеният интернет сайт www.teshovo.com. В тази уеб страница освен информация за самото село, може да се намери и за църквата, но тя не е достатъчна. Това е едно от нещата, които привличат

²³ *Пелтеков, Ал.* Тешово. С., 2001. с. 48 и цитираната там литература: *Веркович, Ст.* Топографическо- етнографически очерк Македонии. С. Петербург, 1889 г. с.77

²⁴ Ритуалните практики са документирани от д-р Владимир Димитров в статията „*Ритуал за изцеление, изпълняван в храма „Св. Димитър” в село Тешово, Гоцеделчевско*” – В: От Честния пояс на Богородица до коланчето за рожба, Изследвания по изкуствознание и културна антропология в чест на проф. Елка Бакалова., С., 2010., с. 84-90. (който любезно ми предостави материала, за което сърдечно му благодаря).

интереса на туристите и по-добрата уеб презентация би могла да носи само позитиви както за паметника, така и за Тешово. Липсва форум, в който посетителите да могат да задават въпроси или да оставят мнението си. Поради всичките тези причини, изтъкнати пред настоятелството, то предприе създаването на още един сайт, който да представя по-подробно паметника на културата и да спомага неговото популяризиране. Сайтът вече е в действие, но предстои още по-прецизното му разработване (www.teshovo.eu). В днешната информационна ера това е един от най-популярните начини за презентирание и привличане на посетители на не толкова известни, но безспорно ценни паметници на културата. Като недостатък отчитам отсъствието на друга реклама на паметника. Липсват каквито и да е табели. За туристите в региона, тръгнали към други обекти, няма нищо, което да ги насочи към паметника, ако предварително той не им е известен. Още повече, че селото е последно и няма как да се премине през него случайно и той да се забележи. Няколко табели, поставени на подходящи места, особено на първокласния път, водещ към КПП Илинден – Ексохи, биха увеличили посещаемостта на обекта. Също така считам за доста полезно включването на паметника в местните тематични турове, организирани от туристическия център в гр. Гоце Делчев. Особено полезна би била голяма информационна табела, която да се постави в близост до него и която накратко да описва паметника, като се акцентира върху уникалността му. Така преди да влезе в храма, посетителят ще е запознат в основни линии с църквата и ще може сам да се насочи към онази част, която представлява най-голям интерес за него. Била съм доста пъти наблюдател на лутащи се туристи, например търсеци определен сюжет от стенописите, но поради липсата на предварителна информация не го откриват. Нерядко те остават

разочаровани от факта, че са видели нещо в уеб страницата, но не го откриват в момента на посещението си.

Предстоящи проекти са разработването на информационна брошура и малък текст, които да презентират паметника. През пролетта на 2010 г. ще стартира отдавна замислен проект за създаване на музей в сградата на читалището към комплекса. Експозицията ще бъде етнографски ориентирана, като една доста представителна част от експонатите вече е събрана.²⁵

Определено може да се каже, че с изключение на последния пример, паметниците на културата с национално и регионално значение в района на гр. Гоце Делчев не са добре обгрижвани и, което е особено важно, отговарящите за тях институции нямат никаква визия за тяхното съвременно презентиране и използване в перспективния за България културен туризъм.

Списък на илюстрациите:

1. Тракийско селище край с. Копривлен (Гоцеделчевско) – март 2010 г.
2. Античен град Никополис ад Нестум (Гоцеделчевско) – май 2010г.
3. Джамя „Караджа Паша” в гр. Гоце Делчев – април 2010 г.
4. Църква „Св. Никола” в с. Долен (Гоцеделчевско) – май 2010 г.
5. Църковен комплекс „Св. Димитър” в с. Тешово (Гоцеделчевско) – май 2010 г.

²⁵ Сведенията получих от църковните настоятели.

1. Тракийско селище край с. Копривлен (Гоцеделчевско) – март 2010 г.

2. Античен град Никополис ад Нестум (Гоцеделчевско) – май 2010 г.

3. Джамия „Караджа Паша” в гр. Гоце Делчев – април 2010 г.

4. Църква „Св. Никола” в с. Долен (Гоцеделчевско) – май 2010 г.

5. Църковен комплекс „Св. Димитър” в с. Тешово (Гоцеделчевско) – май 2010 г.